

ANDREW LASS

PROSLOV

u příležitosti udělení Ceny Nadace VIZE 97

Pražská křižovatka
5. října 2014

Draží přátelé, ladies and gentlemen, mesdames et messieurs,

jistě jste si všimli, a k tomu si povzdechli, že čím jsme starší, tím víc věcí máme, plné skladiště i kecky, čehokoliv, co jsme si přáli mít i nemít, až na jednu jedinou věc, ovšem nepočítám-li zdraví, kterého máme také stále míň (ale o tom se tu snad dnes bavit nebudeme), a to je čas, u něhož nám připadá, že ho máme ještě míň a o to je to horší, o co se nám hůř pamatuje, či spíš divně, kupříkladu ve sprše, kde se mi odněkud z hlubin paměti vybavilo dětské rozpočítadlo ententyky dva špalíky čert vyletěl z električky, si natloukl nos jako celá Afrika, ne, to je blbě, bez něčeho bos, a pak je to s tou boulí, že byla boule veliká, což se nerýmuje, asi si to budu muset najít na internetu (kde jsem, mimochodem, objevil ententyky dva špendlíky), zatímco se mydlím a zároveň klidně dál postávám na stanici U Špejcharu, kde jsem si koupil za 3 Kč 50 haléřů špekáček s hořčicí na šedavém tácku a čekal, až z přistávající tramvaje č. 23 vyskočí netrpělivý čert bez klobouku bos, natloukl si nos, boule byla nebo bude, zase zádrhel, veliká jako celá Afrika, takže jsem si ten rým přeci jenom vybavil, ale co v něm dělá ta Afrika, nevím, ledaže název místa je trojslabičný, obsahuje frikativ, končí samohláskou „a“, a proto slouží magicky a sám o sobě jako zpomalené rozpočítadlo „a-fri-ka“, no a že se jedná o kontinent věru velký, taky není k zahazení, když tu mi mýdlo vypadlo z ruky na zem, to ale zvedat nebudu, ne, s touhle páteří se neohnu, a kdyby, tak uklouznu bez klobouku bos, schválně, kdo mě bude litovat, načež dochází horká voda, a to jsme nechali minulý rok vyměnit bojler, někdo mi ukradl ručník... a při tom všem jsem nechal na sporáku vařit červenou řepu – na to jsem zapomněl hned, co jsem sporák zapnul a šel se sprchovat – odkud pak ten zvláštní pach, utekl mi čas...

Hickory, Dickory Dock;
The Mouse ran up the clock;
The clock struck one;
The mouse ran down;
Hickory, Dickory, Dock.

„Proč ty dlouhé věty?“ zeptal se student Williama Faulknera. Jeho odpověď nám připomíná jeho přítelkyně, spisovatelka Eudora Welty, ve své sbírce esejů o umění psát.

„To me,“ pravil Faulkner, „no man is himself, he is the sum of his past. There is no such thing really, as was because the past is. It is a part of every man, every woman, and every moment. All of his and her ancestry, background, is all a part of himself and herself at any moment. And as a man, a character in a story at any moment in action, is not just himself as he is then, he is all that made him; and the long sentence is an attempt to get his past and possibly his future into the instant in which he does something.“ Překlad najdete v poznámce pod čarou na konci této věty, v tištěné verzi tohoto proslovu.¹ To je naschvál. K té dlouhé větě by se mohl jistě také vyjádřit Bohumil Hrabal. Marcel Proust by to neměl zapotřebí jednoduše proto, že jeho dlouhé věty, jichž je v románu „Hledání ztraceného času“ několik tisíc, toto téma úmyslně zpředmětňují.

Anglickou říkanku mě učila máma, s celou řadou dalších, z její oblíbené dětské sbírky *The Mother Goose*, když sedávala na okraji pražské postele dýchavičného astmatika. O desítky let později jsme si nechávali krátké vzkazy v knížkách, které jsme spolu sdíleli, např. právě zmíněné Eudory Welty „Faulkner, see p.104.“ post-it, který na mě čekal, až se proberu a její minulost se opět stane mou přítomností. Podobně jako zmíněné české rozpočítadlo naplňuje svůj smysl i ve své stavbě, tak i anglická říkanka naznačuje svým rytmem svůj obsah: Hickory, Dickery, Dock, Tik řak, tik řak. Zde se však nachází možný paradox. Rytmičtý tikot hodin – myš k nim leze nahoru, a když udeří jedna hodina, předpokládám, že po půlnoci (co by tam lezla myš po obědě), sleze opět dolů – má totiž kvalitu hypnotickou, kvalitu ukolébavky. Čas usínání a spánku se liší od času hodin, stejně jako se čas prožívání, ať už ve vypravovaném ději, či ve stavbě dlouhé věty, která ho koncipuje, liší od objektivního času trvání věty či dějů samotných. Nicméně, to jak věta trvá, je jedním z důležitých prostředků poetické stavby. Navíc, trvání, různě a bohatě strukturované, je podstatou naší všední každodennosti. Kdyby tomu tak nebylo, nemohlo by si vypravování s námi hrát a my s ním. Totéž lze říci o hudbě. Rozdíl mezi časem měřeným a prožívaným není filosofickou novinkou. Měli bychom se mu ale opět věnovat, dřív, než se úplně ztratíme vcucnutí do mikročipů našich

¹ Pro mě není žádný člověk sám sebou, je souhrnem své minulosti. Neexistuje nic, co skutečně bylo, protože minulost je. Je součástí každého muže, každé ženy, každé chvíle. Vše z jeho a jejího původu, zázemí, je jeho a její součástí při každé chvíli. A jako člověk, postava v příběhu a v kterémkoli momentu akce, není jen tím, jaký je v tu chvíli, je vším co ho utvořilo, a ta dlouhá věta je snahou dostat jeho minulost a možná jeho budoucnost do chvíle, ve které něco dělá.

inteligentních telefonů. Všimněme si například, že tikot hodin v anglické říkance zobrazuje princip hodin ve skutečnosti, jednotlivé, od sebe oddělené intervaly, ale rytmus celého verše, opakovaný, melodický pohyb má efekt opačný, kumulativní, vnímáme trvání, kdežto čas, ten se nám, zdá se, zastavil. Jak už podotkl francouzský filosof, Henri Bergson, ve svém díle *Essai sur les données immédiates de la conscience* (1889), čas je měřitelný a stává se mírou, protože je definován prostorově. Jsme už tak navyklí vycpávat si věc zvanou harmonogram, plný přecpaných, stejnoměrně rozdělených přihrádek, který máme, abychom se neztratili ve své důležitosti, že si toho ani nevšimneme. Jen aby nám neujel vlak, všichni se pohybuje-
me v jednotné, koordinované síti. Často neumíme jen být a čekat U Špejcharu, jíst mastný špekáček, ztraceni, v sobě trvání. Takové vyhazování peněz! Máme toho moc, tím víc, čím jsme starší, minulost leží na půdě v krabicích, a my už nemáme skoro na nic čas. Těžko si ale umíme představit prostor jako časové trvání. To ale neznamená, že to není možné. Jako děti jsme měli míň věcí (aspoň doufám, děsí mě ta neustále intenzivnější transformace dětství ve zboží) a čas trval déle. Asi jsme ho ještě neuměli správně nakrát!

Říkal jsem si, že bych tu mohl rozdat každému čtvrtku čtverečkovaného papíru, abychom tu nemuseli sedět a zatvrzele poslouchat přednášku o tom, co už víme, totiž, že jakmile to skončí, tak se podíváme, co je nového v našem telefonu. Představte si na chvíli, jak stříháte a skládáte krychle, a nesčetná *origami*, kreslíte podlaží bytu nebo kroutíte trubice, kterými se koukáte na ostatní, případně i na mě. Vaší hravosti bych nechal volný průběh, vím totiž předem, že všechny možné výsledky budou vzájemně konvertibilní, protože jsou všechny z jednotného, čtverečkovaného papíru. Chápu-li prostor jako něco objektivního, daného měřitelnými souřadnicemi, případně přidám čas jako jednu z nich, pak se stavím do tzv. kartesiánského světa, ve kterém se daří vědě, technologii, a hlavně peněžní ekonomii. Na tom není nic tak hrozného, naopak, maximalizuje se přenositelnost, a tudíž i efektivnost. Ale když se proti tomuto geometrizovanému světu stavěl kriticky Edmund Husserl, moravský rodák a zakladatel fenomenologické filosofie, nešlo mu vůbec o banální kritiku matematiky, byl přece sám velkým logikem a matematikem, ale o upřesnění několika jevů, z nichž dva jsou pro moji diskusi relevantní. Za prvé, matematizace nejenom umožňuje, ale tudíž i způsobuje redukci bohatosti jevů, tzv. druhotných, na primární. Jinak řečeno, transformuje prožívané v měřitelné. Racionálně popsany svět je možno lépe kontrolovat, ovládat i plánovat. Výrazy „můžete s tím počítat“, „you can count on it“, jsou doslova

přesné. Problém je, že redukcí se také něčeho zbavujeme, ono žité, s kterým a bez kterého nemůžeme nejenom žít, ale hlavně být. O jejich subtilní transformaci skoro ani nevíme, jen tu a tam, v okamžiku změny, když sedíme tak říkajíc na rozhraní, než nás strhne nový trend a s ním i nový způsob prožívání.

Je tomu přesně rok, co jsem projížděl na počátku akademického roku naším universitním kampusem, světově známým tím, že je zabudován do botanické zahrady. Všude studenti – sedící, chodící, jedoucí na kole či na koloběžce – něco se mi na tom nezdálo, než mi to došlo. Doslova každý z nich byl napojen do komunikační technologie. Připadlo mi, že snad žádný z nich nebyl plně přítomen svému okolí. K takzvané pohyblivé de-teritorializaci (shifting de-territorialization), tedy k tomu, že jsme schopni přetrvávat ve spojení s jinou lokalitou odkudkoliv a kdykoliv (ať už s vědomostmi, společensky či ekonomicky), se přidává transformace další, snad i podstatnější dimenze, totiž „od-tělesnění“ (dis-embodiment), fenomen dříve rezervovaný pro lidové pohádky a hollywoodské filmy. Naše tělo prochází prostorem, zatímco naše vědomá intence se plně podílí ve virtuální, společenské síti. Zde už není nyní, či spíše nyní může být zde, které je jinde, než kde jsme. Asi si na to budu muset zvyknout, proti čemu se ale ozbrojím, je představa, důsledně sledovaná digitálním průmyslem a universitními trendy, totiž, že virtuální učebna zlepší kvalitu vysokoškolské výuky. Ano, změnil ji, a tudíž i to, o co v ní jde, a rozhodně ji učiní komerčně efektivnější a snad i výhodnější. Ale pouze za cenu, že vylejeme s vaničkou i dítě.

Další příklad nabízí GPS funkce v mobilním telefonu... Zvláštní věc, bez pochyby užitečná, ale neschopná rozlišit praktickou potřebu neztratit se od zvědavé možnosti ztratit se: z té se stane nejspíš dodaná hodnota, další algoritmičtější aplet na lepších modelech výrobků firmy Apple. Mnohem problematictější je tendence zaměňovat schopnost osobního GPS určit s přehnanou přesností naši lokalitu v prostoru za naše vlastní uchopení smyslu místa. Tím se dostávám ke slíbenému druhému přínosu Husserlovy kritiky evropských věd z konce 30. let minulého století. Stejně jako je potřeba rozlišit čas od trvání, je nutno také odlišit prostor od místa. Navíc, objektivitu času a prostoru je nutno chápat, historicky i kulturně, jako normy, jako Archimédův bod, o který je možno se opřít, protože je trans-individuální a standardně měřitelný. To jej ale nečiní logicky či a-priori globálním, universálním. Naopak, je lidský s velmi specifickými, a ne jinými atributy. Nejde tu o nic jiného než o to připomenout si, že trvání předchází času, který je jedním z jeho možných realizací, a podobně místo předchází

prostoru, který je jedním z jeho možných realizací. Všichni přece víme, že ne každý dům je domov a že místo se nám stává domovem, aniž je k tomu třeba dům. Místo má trvání, trvání má paměť a vzpomínka obsahuje příběh, který obýváme, který se dá vypravovat, sdílet a prožívat, zde, nyní a opět. A také proto, že život, jako poesie ale nikoliv jako geometrie, je parataktický a aleatorický: je plný mezer a náhodných setkání, plný bolesti a smíchu, hněvu i strachu, celé směsi stavů a kvalit, které znají trvání i místo a které se nemohou redukovat na čtverečkový papír. Už proto se ze mě stal zatvrzelý surrealista!

Když jsem chodil v mládí po Praze, hladil jsem zdi, fotil jsem zešedivělá zákoutí a vdechoval vůni akátů, které kvetly každý červen poblíž bubenečského nádraží. Možná mi to zachránilo život, respektive jeho smysl, má-li jaký. Když jsem ležel po dlouhotrvající nemoci ochrnutý na neurochirurgickém oddělení Harvardské fakultní nemocnice a ležel pak dál i doma a půl roku se díval do stropu s pevnou důvěrou, že se naučím opět chodit, zavřel jsem oči a začal hladit tytéž zdi, které jsem cítil ve špičkách prstů pravé ruky, prohlížel jsem si ošuntělá zákoutí a cítil akáty a k tomu jsem si vyprávěl dopodrobna příběhy, které k těm místům patřily. Já jsem z té postele přece jen nakonec vylezl, Marcelu Proustovi válení se v posteli vydrželo kolem patnácti let a taky to podle toho i dopadlo.

Co platí o jiných kulturách na těch nejrůznějších místech – od australských domorodců po severoamerické indiány – platí i o nás. Tato země mi byla odjakživa drahá snad nejvíc proto, že nebyla tak přecpána věcmi, jako byla, je a bude vrstevnatě bohatá místy, nasycená místopisy, v nichž se proplétá osobní vztah vypravěče k posluchači s literárním zpracováním, historickým děním, místní legendou a babiččíným vyprávěním do jakéhosi magického propletence, který lze pojmenovat jen jedním slovem: intimita. K té se stále vracím, neukojený, jako se vracím k vám a plnou objížďkou k počátku tohoto vypravování. Domnívám se, že nepotřebujeme víc prostoru pro věci na půdě či v hlavě. Važme si místa a vzpomínek s ním spojených. Času je vždy málo a taky habaděj. Učme se stále i opět trvat a vnímat, kde jsme s tou vůní akátu.

Jak hluboce si vážím toho, že jste si mě letos vybrali za laureáta ceny manželů Havlových VIZE 97, se dá těžko vyjádřit slovy. Cítím to. A co nelze říct, nelze říct, a nelze to ani zapískat, jak tvrdil Ludwig Wittgenstein, další z mnoha osobností, jejichž životní příběhy vzešly z tohoto enigmatického místa.

Děkuji, thank you ever so much et merci beaucoup.